

Materiālu sagatavoja BOVSIA Veselības veicināšanas centra darbinieces Dr. Iveta Pudule, Dr. Daiga Grīnberga un Biruta Velika.

Izsakām pateicību Pasaules Veselības Organizācijas(PVO) Eiropas reģionālajam birojam, PVO programmai “*Tobacco Free Initiative*”, ASV Slimību kontroles un profilakses centram (US Centers for Disease Control and Prevention) Smēķēšanas un veselības birojam (*Office on Smoking and Health*), Latvijas Izglītības un zinātnes ministrijai (īpaši Guntim Vasiļevskim) un skolām: Pļaviņu ģimnāzijai, Ernsta Glika Alūksnes Valsts ģimnāzijai, Pilsrundāles vidusskolai, Mores pamatskolai, Dzērbenes vidusskolai, Dobeles 1. vidusskolai, Jēkabpils Valsts ģimnāzijai, Priekules vidusskolai, Alojas Ausekļa vidusskolai, Madonas pilsētas ģimnāzijai, Ļaudonas vidusskolai, Ķeipenes pamatskolai, Līvānu ģimnāzijai, Krimuldas vidusskolai, Laidzes pamatskolai, Mērsraga vidusskolai, Vandzenes vidusskolai, Smārdes pamatskolai, Valmieras ģimnāzijai, Daugavpils 12.vidusskolai, Ventspils 1.ģimnāzijai, Rīgas Valsts 1.ģimnāzijai, Rīgas 41.vidusskolai, Rīgas 62.vidusskolai, Rīgas pilsētas Pļavnieku ģimnāzijai, Rīgas Juglas ģimnāzijai, Ziemeļvalstu ģimnāzijai, Rīgas 2.vidusskolai, Daugavpils 15.vidusskolai, Daugavpils 9.vidusskolai, Jelgavas 2.pamatskolai, Anniņmuižas ģimnāzijai, Rīgas 75.vidusskolai-ģimnāzijai, Rīgas 86.vidusskolai, Rīgas 92.ģimnāzijai, Liepājas 11.vidusskolai, Olaines 2.vidusskolai, Rēzeknes 3.vidusskolai, Valkas 2.vidusskolai, Rīgas 60.vidusskolai-koledžai, Rīgas 63.vidusskolai, Rīgas 80.vidusskolai, Rīgas 89.vidusskolai, Rīgas 5.pamatskolai, Rīgas 61.vidusskolai, Šampētera pamatskolai, Annenieku pamatskolai, Bauskas 2.vidusskolai, Iecavas vidusskolai, Lielvārdes pamatskolai, Liepājas internātskolai, Ventspils 6.vidusskolai, Vircavas vidusskolai.

Pārpublicēšanas un citēšanas gadījumā lūdzam uzrādīt informācijas avotu “Veselības veicināšanas centrs”

Bezpeļņas organizācija
valsts sabiedrība ar ierobežotu atbildību
“Veselības veicināšanas centrs”

Direktore Ineta Pirktiņa

Skolas iela 3, Rīga, LV-1010
Tālrunis 7240447
Fakss 7686595

ISBN 9984-19-400-0

IEVADS

Smēķēšana ir viens no galvenajiem nāves cēloņiem pasaulē, kuru iespējams novērst. Pasaules Veselības Organizācija (PVO) 1999.gadā ar smēķēšanas izraisītām slimībām saistīja 4 miljonus nāves gadījumu visā pasaulē. PVO paredz - ja saglabāsies esošās tendences, tad smēķēšanas izraisīto nāves gadījumu skaits 2030. gadā pieaugs līdz 10 miljoniem gadā. (1)

Smēķēšana šobrīd ir vislielākais drauds Latvijas iedzīvotāju veselībai. Latvijā gandrīz 2/5 no visiem nāves gadījumiem 35-69 gadus veciem vīriešiem (sievietēm šajā vecuma grupā tikai 6%) izraisa smēķēšana (2). Veselības aprūpes izmaksas Latvijā, kas saistītas ar smēķēšanas izraisītām slimībām 1999. gadā, bija 3,24 miljoni latu. Aprēķinot izmaksas par zaudētajiem darba gadiem, priekšlaicīgiem nāves gadījumiem, slimību stacionāro un ambulatoro ārstēšanu, Latvijas ekonomikai radās zaudējumi 43 miljonu latu apmērā(3).

Latvijas pieaugušo iedzīvotāju veselību ietekmējošo paradumu pētījuma 2000.gada dati rādīja, ka vecumā no 15 līdz 64 gadiem 51,3% vīriešu un 18,2% sieviešu bija ikdienas smēķētāji(4). Turklāt vairāk kā puse (51,4%) respondentu atzīmēja, ka tiek pakļauti pasīvai smēķēšanai mājās. 20,0% vīriešu un 9,4% sieviešu bija spiesti elpot ar tabakas dūmiem piesārņotu gaisu darba vietā vairāk nekā piecas stundas dienā (4). Latvijā strauji pieaug ikdienas smēķētāju skaits pusaudžu vidū. Ikdienas smēķētāju skaits starp 15 gadus veciem zēniem pieaudzis no 4,9% 1990.gadā un 8,2% 1993.gadā (5) līdz 27% 1997.gadā (6), savukārt 15 gadus vecām meitenēm attiecīgi no 0,8% un 3,0%(5) līdz 12% (6).

1999. gadā Saeima pieņēma likumu "Par tabakas izstrādājumu realizācijas, reklāmas un lietošanas ierobežošanu"(7). Šis likums aizliedz pārdot tabakas izstrādājumus personām, kuras ir jaunākas par 18 gadiem. Tas aizliedz tirgot šņaucamo un košļājamo tabaku, kā arī tirdzniecību ar tabakas izstrādājumiem skolās un citās mācību iestādēs. Likums aizliedz arī cigarešu tirdzniecību no cigarešu automātiem, jo tie būtu viegli pieejami bērniem un pusaudžiem. Likums ietver arī smēķēšanas aizliegumu daudzās sabiedriskās vietās un sabiedriskajā transportā. Ir aizliegta tabakas reklāma televīzijā, radio, kā arī izvietojot uz ēkām un būvēm (reklāmas stabiem, sētām, autoceļu un dzelzceļu malās, lidostās, ostās, dzelzceļa stacijās), izņemot tirdzniecības punktus. Diemžēl šis likums netiek pilnībā ievērots.

2001. gadā Ministru kabinets akceptēja Sabiedrības veselības stratēģiju 2001.-2010. gadam, kurā kā prioritāte tika izvirzīta smēķēšanas izplatības samazināšana Latvijā. Sabiedrības veselības stratēģijā šajā jomā līdz 2010. gadam tika noteikti divi mērķi:

- 1) vismaz par 20% samazināt smēķētāju īpatsvaru to iedzīvotāju vidū, kuri ir vecāki par 15 gadiem,
- 2) attālināt vecumu, kādā tiek sākta regulāra smēķēšana 15 gadus vecu un jaunāku iedzīvotāju vidū.

Vairums smēķētāju uzsāk smēķēt vecumā līdz 18 gadiem. Jaunākās tendences rāda, ka pieaug smēķēšanas izplatība bērnu un pusaudžu vidū, kuri sāk smēķēt arvien jaunākā vecumā. Pēdējo gadu laikā PVO, Apvienoto Nāciju Organizācijas Bērnu fonds (United Nations Children`s Fund (UNICEF)), pasaules astoņu attīstītāko valstu Vides ministrijas, Jaunatnes lietu ministrijas un daudzu pasaules valstu veselības aģentūras aicinājušas aktīvi un saskaņoti cīnīties pret jauniešu smēķēšanu. Līdz šim vairumam jaunattīstības valstu nebija pieejama visaptveroša informācija par smēķēšanas novēršanu un kontroli. Lai novērstu šo datu trūkumu, Pasaules Veselības

Organizācijas programma *Tobacco Free Initiative (TFI)*, ASV Slimību kontroles un profilakses centra (*US Centers for Disease Control and Prevention*) Veselības un smēķēšanas birojs (*Office on Smoking and Health*), konsultējoties ar daudzām valstīm, kuras reprezentē sešus PVO reģionus, ir izstrādājuši Starptautiskā skolēnu smēķēšanas pētījuma (*Global Youth Tobacco Survey (GYTS)*) metodoloģiju un dizainu, kas ir nozīmīga pasaules smēķēšanas uzraudzības sistēmas sastāvdaļa. Šobrīd jau 150 valstis iesaistījušās Starptautiskajā skolēnu smēķēšanas pētījumā. 2002. gada pavasarī pirmā šī pētījuma aptauja notika arī Latvijā, kuru koordinēja Veselības veicināšanas centra (VVC) Veselības riska faktoru analīzes nodaļa.

METODE

Atlases apraksts

Dati par vispārizglītojošām skolām (par skolēnu skaitu 7. – 9. klasēs, mācību valodu) tika iegūti no Latvijas Izglītības un zinātnes ministrijas un nosūtīti uz ASV Slimību kontroles un profilakses centra (*US Centers for Disease Control and Prevention (CDC)*) smēķēšanas un veselības biroju (*Office on Smoking and Health (OSH)*), lai veiktu pētījumam nepieciešamo atlasī. Pētījuma mērķa grupa bija 13-15 gadus veci jaunieši, jo tas ir vecums, kurā parasti tiek uzsākta smēķēšana. Latvijā šim vecumam atbilst 7., 8. un 9. klases skolēni. Lai iegūtu reprezentatīvu 7., 8. un 9. klašu skolēnu kopu, tika izmantots divu posmu klasteru atlases dizains.

Pirmajā posmā no visām Latvijas vispārizglītojošajām skolām, kurās 7., 8., un 9. klašu grupā bija vismaz 40 skolēni, tika atlasītas 53 skolas. Skolas tika atlasītas ar atlases iespējamību tieši proporcionālu kopējam skolēnu skaitam 7., 8. un 9. klašu grupā.

Otrajā posmā no katras izvēlētās skolas visām 7., 8. un 9. klasēm, katrai skolai pēc savas nejaušo skaitļu rindas, tika atlasītas klases, kuras piedalījās aptaujā.

Novērtēšana

Divpakāpju klasteru atlases metode nosaka to, ka katra aizpildītā anketa tiek novērtēta, tai aprēķinot koeficientu, kurš turpmāk tiek izmantots statistiskajos aprēķinos. Novērtēšanas procedūra tiek saukta par svēršanu un to izmanto, lai atspoguļotu katra skolēna atlases iespējamību un samazinātu jaucējfaktoru ietekmi uz rezultātiem.

Svēršanai lieto formulu:

$$W=W1 \times W2 \times f1 \times f2 \times f3 \times f4$$

W1 = apgriezti proporcionāla skolas atlases iespējamība

W2 = apgriezti proporcionāla klases atlases iespējamība šajā skolā

f1 = neatbildējušo skolu pieskaņošanas faktors, kas izskaitļots pēc skolas lieluma (maza, vidēja, liela)

f2 = klases pieskaņošanas faktors, kas izskaitļots pēc skolas lieluma (maza, vidēja, liela)

f3 = neatbildējušo skolēnu pieskaņošanas faktors, kas izskaitļots pēc klases lieluma
f4 = pēcstratifikācijas pieskaņošanas faktors izskaitļots pēc dzimuma un vecuma
Svēršanas rezultātus izmanto veicot aprēķinus.

Anketa

Starptautiskās skolēnu smēķēšanas aptaujas anketā Latvijā bija iekļauti 70 jautājumi ar vairākām atbilžu iespējām katram jautājumam. Aptaujas anketa ļāva iegūt informāciju par:

- smēķēšanas izplatību,
- smēķēšanas uzsākšanas vecumu,
- attieksmi pret smēķēšanu,
- smēķēšanas atmešanu,
- pasīvo smēķēšanu,
- pakļautību tabakas reklāmai,
- tabakas produktu pieejamību jauniešiem,
- smēķēšanas profilaksi skolu mācību programmās,
- likumdošanas ievērošanu,
- respondenta vecumu, dzimumu, klasi, mācību valodu.

Starptautiskā jauniešu smēķēšanas pētījuma (GYTS) darba grupa izstrādāja anketu angļu valodā. Latvijā anketa tika tulkota latviešu un krievu valodā, iepriekš pārbaudot jēdzienu identitāti, un papildināta ar Latvijai specifiskiem jautājumiem. Pirms aptaujas skolās tika veikta anketas testēšana mērķa grupās.

Datu vākšana

Izglītības un zinātnes ministrija nosūtīja vēstuli atlasē iekļauto skolu direktoriem, kurā īsumā tika raksturota PVO Starptautiskā skolēnu smēķēšanas aptauja un izteikts lūgums atbalstīt tās norisi un nodrošināt skolēnu piedalīšanos.

Pētījuma darba grupā Latvijā strādāja 22 darbinieki, kurus izvēlējās no Rīgas Stradiņa universitātes Sabiedrības veselības fakultātes studentu, Sabiedrības veselības aģentūras filiāļu darbinieku un veselības veicināšanas koordinatoru vidus. Pirms aptaujas darbinieki piedalījās vienas dienas apmācības seminārā Veselības veicināšanas centrā. Dati skolās tika vākti 2002. gada martā.

Skolēnu piedalīšanās aptaujā bija brīvprātīga un anonīma. Respondentiem klasē tika izdalītas anketas un atbilžu lapas, kurās skolēniem ar zīmuli bija jāaizkrāso katra jautājuma viens atbildes variants. Respondenti pirms aptaujas tika informēti par kārtību, kādā jāaizpilda anketas atbilžu lapa.

2002. gada Starptautiskajā skolēnu smēķēšanas aptaujā 53 Latvijas vispārīzglītojošās skolās tika aizpildītas 2150 anketas. Aptaujā piedalījās visas atlasē iekļautās skolas. Kopējais uz anketas jautājumiem atbildējušo skolēnu īpatsvars bija 84.4%. Datu statistiskai apstrādei tika izmantotas SUDAAN un Epi Info programmas, izskaitļojot 95% ticamības intervālu rezultātiem.

REZULTĀTI

No visiem atbildējušiem skolēniem 51% bija zēni un 49% meitenes. 7. klasē mācījās 34,2%; 8. klasē - 34,5% un 9. klasē - 31,2%. No visiem respondentiem 66,5% mācījās klasēs ar latviešu mācību valodu un 33,5% - klasēs ar krievu mācību valodu.

Latvijā astoņi no desmit (79,9%) 13-15 gadus veciem skolēniem ir kādreiz pamēģinājuši smēķēt. Statistiski nozīmīgi tas zēniem vairāk nekā meitenēm (Tabula 1.). Vairāk kā viena trešdaļa (37,5%) skolēnu pašreiz lieto jebkādas tabakas izstrādājumus, 34,3% smēķē cigaretes un 11,7% smēķē citus tabakas izstrādājumus – cigarillas, pīpi vai ūdens pīpi. Starp pašreiz smēķējošiem jauniešiem gan cigaretes, gan citus tabakas izstrādājumus vairāk ir lietojuši zēni nekā meitenes. 23,6% no nesmēķētājiem atzīmē, ka, iespējams, sāks smēķēt jau nākamajā gadā.

Tabula 1. Smēķējošu skolēnu īpatsvars %

	Kādreiz ir smēķējis cigaretes, kaut 1-2 reizes ievēkot dūmus	Pašreiz smēķē			Nesmēķētāji, kuri ir gatavi uzsākt smēķēt
		Cigaretes vai citus tabakas izstrādājumus	Cigaretes	Citus tabakas izstrādājumus	
Kopā	79,9 (± 2,2)	37,5 (± 3,1)	34,3 (± 2,9)	11,7 (± 2,0)	23,6 (± 4,6)
Zēni	86,6 (± 3,1)	41,4 (± 3,7)	38,2 (± 3,2)	15,8 (± 3,3)	22,6 (± 6,4)
Meitenes	72,7 (± 3,0)	33,0 (± 3,9)	29,7 (± 4,0)	7,3 (± 1,6)	24,3 (± 5,9)

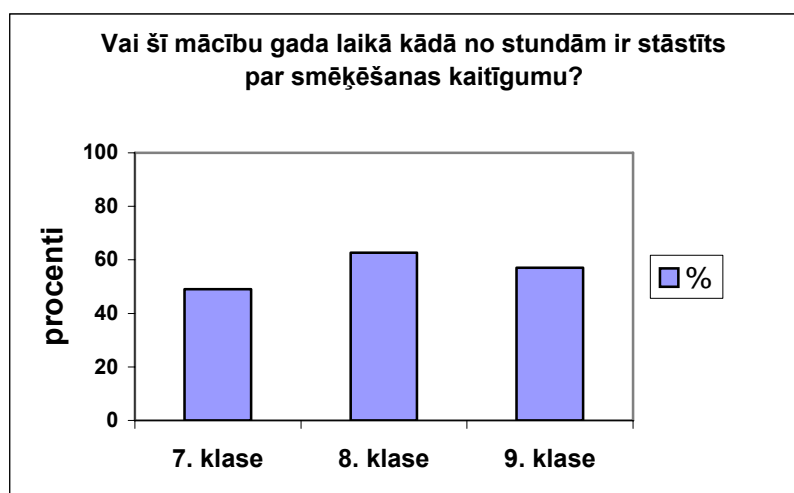
Latvijā tikai 56,4% skolēnu atzīmē, ka skolā pēdējā mācību gada laikā ir stāstīts par smēķēšanas kaitīgumu. Vēl zemāks (42 %) ir to skolēnu īpatsvars, kuriem skolā ir bijušas diskusijas par iemesliem, kāpēc jaunieši sāk smēķēt (Tabula 2). Nav statistiski nozīmīgu atšķirību starp dzimumiem.

Tabula 2. Skolu mācību programmas.

	Skolēnu īpatsvars (%), kuri stundās ir dzirdējuši par smēķēšanas kaitīgumu	Skolēnu īpatsvars (%), kuri klasēs ir diskutējuši par iemesliem, kāpēc jaunieši sāk smēķēt
Kopā	56,4 (±3,9)	42,0 (±3,7)
Zēni	55,6 (±4,7)	40,6 (±3,8)
Meitenes	57,7 (±4,2)	43,5 (±4,4)

1. grafiks atspoguļo relatīvas atšķirības starp 7., 8., 9. klasēm jautājumā par to, vai skolēniem mācību gada laikā skolā ir stāstīts par smēķēšanas kaitīgumu. Starp 7. un 8. klašu grupām atšķirība ir statistiski ticama.

1.grafiks: Skolēnu īpatsvars % klašu grupās, kuriem mācību programmas ietvaros ir stāstīts par smēķēšanas kaitīgumu.

Trīs ceturtdaļas (75,0%) skolēnu, kuri šobrīd smēķē, vēlas pārtraukt smēķēšanu (Tabula 3.). Septiņi no desmit skolēniem (71,6%), kuri smēķē ir mēģinājuši pagājušā gada laikā pārtraukt smēķēšanu, bet neveiksmīgi. Rādītāju atšķirība starp dzimumiem nav statistiski nozīmīga.

Tabula 3. Smēķēšanas atmešana.

	Smēķējošie skolēni	
	vēlas atmest smēķēšanu (%)	mēģinājuši atmest smēķēšanu pagājušajā gadā (%)
Kopā	75,0 (±5,9)	71,6 (±5,2)
Zēni	78,8 (±6,8)	74,6 (±5,8)
Meitenes	68,5 (±9,3)	66,3 (±9,1)

Skolēnu pakļaušana pasīvai smēķēšanai ir augsta gan mājās, gan sabiedriskās vietās (Tabula 4). Deviņi no desmit nesmēķētājiem (88,5%) un vairāk kā puse smēķētāju (54,5%) uzskata, ka vajadzētu aizliegt smēķēšanu sabiedriskās vietās. Atšķirības starp smēķētājiem un nesmēķētājiem ir statistiski nozīmīgas. Kopumā 31% skolēnu atzīmē, ka pēdējās nedēļas laikā viņi katru dienu ir bijuši pakļauti pasīvajai smēķēšanai mājās. 28,1% jauniešu atzīmē, ka pasīvajai smēķēšanai katru dienu pēdējās nedēļas laikā ir bijuši pakļauti sabiedriskās vietās. Skolēni, kuri nekad nav smēķējuši, ir mazāk pakļauti pasīvajai smēķēšanai nekā smēķētāji. Gandrīz septiņi no

desmit nesmēķētājiem (68,3%) un 61,8% smēķētāju domā, ka citu smēķēšana viņu klātbūtnē ir kaitīga viņu veselībai.

Tabula 4. Pakļautība pasīvai smēķēšanai.

	Pakļauti pasīvai smēķēšanai mājās (%).		Pakļauti pasīvai smēķēšanai sabiedriskās vietās (%).		Skolēnu īpatsvars (%), kuri domā, ka jāaizliedz smēķēšanu sabiedriskās vietās		Skolēnu īpatsvars(%), kuri uzskata, ka citu smēķēšana viņu klātbūtnē viņiem ir kaitīga	
	Nesmēķētāji	Smēķētāji	Nesmēķētāji	Smēķētāji	Nesmēķētāji	Smēķētāji	Nesmēķētāji	Smēķētāji
Kopā	43,8 (±4,9)	71,1 (±3,9)	52,2(±4,0)	89,7 (±2,2)	88,5 (±3,3)	54,5 (±4,3)	68,3 (±4,7)	61,8 (±3,5)
Zēni	38,3 (±7,8)	70,8 (±5,1)	54,4 (±6,9)	89,1 (±3,4)	90,1 (±4,4)	57,2 (±5,1)	68,4 (±9,1)	62,8 (±9,1)
Meitenes	46,8 (±5,1)	70,8 (±4,9)	51,4 (±5,1)	90,1 (±2,7)	87,7 (±4,5)	50,9 (±6,5)	68,0 (±4,6)	60,6 (±5,9)

Tikai ceturrtā daļa (25,1%) nesmēķētāju un piektā daļa (20,6%) smēķētāju uzskata, ka zēniem, kuri smēķē, ir vairāk draugu nekā nesmēķētājiem (Tabula 5). Vēl mazāks ir to respondentu īpatsvars, kuri domā, ka meitenēm, kuras smēķē, ir vairāk draugu un draudzeņu. Tā uzskata 20,0% nesmēķētāju un 15,8% smēķētāju.

Tikai 3,3% nesmēķētāju un 12,0% smēķētāju domā, ka zēni, kuri smēķē, ir pievilcīgāki nekā nesmēķētāji. Tikai 1,6% nesmēķētāju un 7,8% smēķētāju domā, ka meitenes, kuras smēķē, ir pievilcīgākas nekā tās, kuras to nedara. Statistiski ticami neatšķiras zēnu un meiteņu attieksme pret meitenēm, kuras smēķē.

Gandrīz trešā daļa (27,9%) respondentu domā, ka smēķēšana palīdz cilvēkiem justies ērtāk saietos un kompānijās vai citos sabiedriskos pasākumos. 36,8% jauniešu domā, ka smēķēšana traucē justies labi, bet 35,3% skolēnu domā, ka nav atšķirības starp smēķētājiem un nesmēķētājiem.

Vairāk kā puse (52,1%) respondentu (46,7% zēnu un 57,5% meiteņu) uzskata, ka smēķēšana samazina ķermeņa masu. Rādītāju atšķirība starp dzimumiem ir statistiski ticama.

Vairāk kā puse (58,6%) jauniešu uzskata, ka smēķēt vieglās cigaretes ir mazāk kaitīgi veselībai, un tikai 33% skolēnu zina, ka nav atšķirības starp vieglo un stipro cigarešu smēķēšanu.

Tabula 5. Zināšanas un attieksme.

	Domā, ka zēniem, kuri smēķē ir vairāk draugu/draudzeņu		Domā, ka meitenēm, kuras smēķē ir vairāk draugu/draudzeņu		Domā, ka smēķēšana padara zēnus pievilcīgākus		Domā, ka smēķēšana padara meitenes pievilcīgākas	
	Nesmēķētāji	Smēķētāji	Nesmēķētāji	Smēķētāji	Nesmēķētāji	Smēķētāji	Nesmēķētāji	Smēķētāji
Kopā	25,4 (±4,3)	20,6 (±2,9)	20,0 (±5,3)	15,8 (±3,1)	3,3 (±1,4)	12,0 (±3,0)	1,6 (±1,2)	7,8 (±2,3)
Zēni	24,4 (±5,5)	19,6 (±4,7)	14,8 (±5,8)	15,8 (±4,1)	6,7 (±3,3)	13,6 (±4,2)	1,8 (±2,2)	9,2 (±3,5)
Meitenes	26,0 (±5,7)	22,4 (±4,1)	22,7 (±6,2)	16,3 (±5,6)	1,6 (±1,4)	10,1 (±3,9)	1,6 (±1,6)	6,2 (±2,4)

Mazāk kā septiņi no desmit skolēniem (68,0%) atzīmē, ka pēdējās 30 dienās masu saziņas līdzekļos ir redzējuši pretsmēķēšanas reklāmas (Tabula 6.), meitenes

(70,8%) vairāk nekā zēni (65,4%). Toties cigarešu reklāmas avīzēs un žurnālos pēdējo 30 dienu laikā ir redzējuši gandrīz deviņi no desmit skolēniem (86,0% nesmēķētāju un 88,2% smēķētāju).

Pētījuma rezultāti rāda, ka jaunieši pārsvarā smēķē to marku cigaretes, kas biežāk tiek reklamētas plašsaziņas līdzekļos.

Tabula 6. Masu mediji un reklāma.

	Skolēnu īpatsvars (%), kuri ir redzējuši pret-smēķēšanas reklāmas	Skolēnu īpatsvars (%), kuri ir redzējuši cigarešu reklāmas žurnālos un avīzēs		Skolēnu īpatsvars (%), kuriem mājās ir kāda lieta uz kuras ir cigarešu markas reklāma		Skolēnu īpatsvars (%), kuri ir saņēmuši par brīvu cigaretes no cigarešu firmas pārstāvja	
		Nesmēķētāji	Smēķētāji	Nesmēķētāji	Smēķētāji	Nesmēķētāji	Smēķētāji
Kopā	68,0 (±1,8)	86,0 (±3,5)	88,2 (±3,0)	20,4 (±3,8)	44,5 (±4,7)	3,6 (±1,8)	6,8 (±2,1)
Zēni	65,4 (±2,8)	81,9 (±7,1)	87,7 (±3,8)	24,6 (±7,7)	47,2 (±6,2)	6,0 (±4,1)	9,1 (±3,2)
Meitenes	70,8 (±2,1)	87,9 (±3,0)	89,3 (±3,8)	18,4 (±5,3)	41,8 (±6,0)	2,4 (±1,6)	3,5 (±1,7)

Diviem no desmit nesmēķētājiem un 44,5% smēķētāju pieder kāds priekšmets, uz kura ir cigarešu reklāma. 3,4% nesmēķētāju un 6,8% smēķētāju cigarešu firmas pārstāvis ir piedāvājis cigaretes par brīvu.

Tikai 8,9% smēķētāju atzīmē, ka viņi smēķē mājās (Tabula 7). Vairāk kā puse no smēķējošiem skolēniem cigaretes iegādājas veikalā. 61,8% no skolēniem, kuri pērk cigaretes veikalā, netika atteikts pārdot cigaretes viņu vecuma dēļ. Statistiski nozīmīgas atšķirības starp dzimumiem netiek novērotas.

Tabula 7. Tabakas izstrādājumu pieejamība jauniešiem.

	Smēķētāju īpatsvars (%), kuri smēķē mājās	Smēķētāju īpatsvars (%), kuri cigaretes iegādājas veikalā	Smēķētāju īpatsvars (%), kuriem veikalā nav atteikts pārdot cigaretes viņu vecuma dēļ.
Kopā	8,9 (± 2,5)	54,9 (± 5,5)	61,8 (±8,4)
Zēni	10,2 (± 3,1)	59,5 (± 7,0)	63,4 (±8,5)
Meitenes	7,6 (± 3,4)	48,5 (± 6,4)	57,8 (± 11,9)

DISKUSIJA

Starptautiskais skolēnu smēķēšanas pētījums (GYTS) ir pirmais apjomīgais pētījums Latvijā, kas pievērš uzmanību plašam problēmu lokam, kurš saistīts ar 13 – 15 gadus vecu skolēnu smēķēšanu. Starptautiskā jauniešu smēķēšanas pētījuma metodoloģija ne tikai nodrošina mērķa populācijas reprezentatīvu atlasī, bet arī pēta šīs iedzīvotāju grupas personīgos paradumus un prognozē risku uzsākt smēķēt. Šis pētījums noskaidro arī smēķēšanas motivāciju un faktorus, kas ietekmē ar smēķēšanu saistīto gan smēķētāju, gan nesmēķētāju uzvedību. Iegūtā informācija ir nepieciešama, lai varētu attīstīt zinātniski pamatotu tabakas kontroles politiku valstī un veidot smēķēšanas izplatības samazināšanas programmas jauniešiem.

Izplatība

Starptautiskais skolēnu smēķēšanas pētījums parādīja, ka Latvijā ir ļoti augsts to bērnu īpatsvars, kuri mēģinājuši smēķēt – 79,9%. Šie dati atbilst arī tiem rezultātiem, kurus ieguva Pasaules Veselības Organizācijas 1997./1998.gada pētījumā “Veselības ieražas skolas vecuma bērniem Latvijā” (Health Behaviour in School-Aged Children (HBSC)) (7). Smēķēšanas izplatība Latvijā ir satraucoši augsta, īpaši meiteņu vidū. Smēķēšanas līmenis Latvijā 13-15 gadus vecu meiteņu vidū pārsniedz pieaugušu sieviešu smēķēšanas līmeni (4). Vairāk kā viena trešdaļa (36,7%) jauno smēķētāju bija uzsākuši smēķēt, nesasniedzot pat 10 gadu vecumu. Vairums jauniešu, kuri pamēģina smēķēt agrā vecumā, vēlākos gados kļūst par ikdienas smēķētājiem, kuriem ir grūtības atmest smēķēšanu.

Pētījuma rezultāti rāda, ka tuvākajā nākotnē var sagaidīt smēķētāju īpatsvara pieaugums Latvijā, īpaši sievietēm, ja netiks ieviesta visaptveroša valsts smēķēšanas ierobežošanas politika.

Skolu mācību programmas

Fakts, ka tikai nedaudz vairāk kā puse aptaujāto skolēnu atzīst, ka skolā ir stāstīts par smēķēšanas kaitīgumu, un vēl mazāk skolēnu atzīmē, ka skolā ir diskutējuši par iemesliem, kāpēc vienaudži smēķē, atklāj, cik svarīgi ir skolu mācību programmās iekļaut jautājumus par smēķēšanas kaitīgo ietekmi uz veselību un veselības veicināšanu. Dati parāda nozīmīgas atšķirības starp 7. un 8. klašu skolēnu informētības līmeni šajos jautājumos: 8. klašu skolēni ir labāk informēti. Šīs atšķirības var tikt izskaidrotas ar to, ka Latvijā 8. klašu mācību programmā veselības mācība ir obligāts mācību priekšmets.

Smēķēšanas atmešana

Aptaujas dati rāda, ka trīs ceturtdaļas no pašreizējiem smēķētājiem vēlētos atmest smēķēšanu, un gandrīz visi no viņiem pēdējā gada laikā ir mēģinājuši to darīt, bet nesekmīgi. Tas pierāda, ka nepieciešams izveidot smēķēšanas programmas un pastāvīgi darbojošos dienestu, kas palīdzētu jauniešiem ar smēķēšanas atmešanu saistītajos jautājumos.

Pasīva smēķēšana

Latvijā jauniešu pakļautība pasīvajai smēķēšanai ir ļoti izplatīta. Jauniešu pakļaušana pasīvai smēķēšanai mājās (60%) pat pārsniedz pasīvās smēķēšanas līmeni pieaugušajiem (50%) (4). Regulāri smēķējošie jaunieši ir biežāk pakļauti arī pasīvai smēķēšanai gan mājās, gan citur. Iegūtie dati apstiprina pieņēmumu, ka smēķēšanu atbalstoša apkārtējā vide (īpaši fakts, ka jauniešu vecāki ir smēķētāji) iedrošina jauniešus sākt smēķēt: 71,9% smēķētāju un 55,5% nesmēķētāju atzīmē, ka vismaz viens no viņu vecākiem smēķē. Pētījuma rezultāti parāda, ka pasīvai smēķēšanai sabiedriskās vietās bieži tiek pakļauti 88,5% no smēķējošiem jauniešiem. Bet vēl satraucošāks ir fakts, ka sabiedriskās vietās pasīvai smēķēšanai tiek pakļauts arī vairums (54,9%) nesmēķējošo jauniešu. Iegūtie rezultāti akcentē nepieciešamību ar likumu aizliegt smēķēšanu sabiedriskās vietās.

Zināšanas un attieksme

Vairāk kā 90% no visiem respondentiem domā, ka citu cilvēku smēķēšana viņu klātbūtnē ir kaitīga viņu veselībai. Šajā jautājumā smēķētāju un nesmēķētāju uzskatos nav statistiski nozīmīga atšķirība. Latvijas jauniešiem pret smēķēšanu nav pozitīva attieksme, jo mazāk kā viena ceturtdaļa respondentu domā, ka zēniem, kuri smēķē ir vairāk draugu/draudzeņu, un tikai 17.7% respondentu domā, ka smēķējošām meitenēm ir vairāk draugu/draudzeņu. Pēc dzimuma un respondenta smēķēšanas statusa attieksme statistiski nozīmīgi neatšķiras. Tikai 8.2% no respondentiem domā, ka zēni, kuri smēķē, ir pievilcīgāki un tikai 4.4% respondentu domā, ka smēķējošās meitenes ir pievilcīgākas par nesmēķētājām.

Masu mediju un reklāmas ietekme

Vecumposmā, kad jaunieši ir visvieglāk ietekmējami, viņi sastopas ar milzīgu vienaudžu un tabakas kompāniju spiedienu smēķēt. Tabakas industrija velta lielus resursus cigarešu mārketingam un smēķēšanas veicināšanai. Šī pētījuma rezultātā tika iegūti pierādījumi tam, ka vairums jauniešu tiek burtiski “apbērti” ar tabakas reklāmām. Gandrīz 90% no respondentiem pēdējā mēneša laikā ir redzējuši tabakas reklāma avīzēs un žurnālos. Trešajai daļai respondentu pieder kāds priekšmets, uz kura ir atspoguļota cigarešu markas reklāma. Gandrīz piektā daļa respondentu ir bijuši uz koncertu, kuru ir sponsorējusi kāda tabakas kompānija. Sponsorējot sporta sacensības un izklaides pasākumus, tabakas industrija ne tikai popularizē šo nāvējošo paradumu, bet arī veicina stereotipa veidošanos, ka smēķēšana ir saistīta ar neatkarību un uzdrīkstēšanos. Tas rada nopietnus draudus jauniešu veselībai. Vairāk kā 5% respondentu cigarešu firmas pārstāvis ir piedāvājis cigaretes par brīvu. Tas demonstrē klaju Latvijā pastāvošās likumdošanas pārkāpumu un parāda, ka tabakas industrijas vēlēšanās novērst jauniešu smēķēšanu patiesībā ir liekulība.

Tabakas izstrādājumu pieejamība jauniešiem

Pētījums atklāj svarīgus faktorus, kuri varētu atturēt 13-15 gadus vecus jauniešus no smēķēšanas - ja jaunieši smēķē mājās ar vai bez vecāku ziņas, tad viņiem trūkst vecāku skaidri izteikta iebilduma pret smēķēšanu un padoma šajā jautājumā. Pētījumā iegūtie dati parāda, ka viens no desmit smēķējošiem jauniešiem smēķē mājās.

Tomēr vissatraucošākais fakts Latvijā ir tas, ka cigaretes jauniešiem ir viegli pieejamas. Vairāk kā puse smēķētāju vecumā no 13-15 gadiem ir pirkusi cigaretes veikalā, un vairumam no viņiem netika atteikts viņu vecuma dēļ. Tas parāda, ka Latvijā pretsmēķēšanas likums un tirdzniecības noteikumi realitātē netiek ievēroti.

SECINĀJUMI

21. gadsimta sākumā smēķēšanas izplatības līmenis Latvijas jauniešu vidū ir satraucoši augsts. Astoņi no desmit (79.9%) respondentiem ir mēģinājuši smēķēt. Gandrīz četri no desmit (37.5%) jauniešiem pastāvīgi lieto kādu no tabakas izstrādājumiem. Sākot smēķēt relatīvi agrā vecumā, pieaug risks kļūt atkarīgam no smēķēšanas, kā rezultātā palielinās iespējamība nomirt pusei šo cilvēku darbības vecumā ar kādu no smēķēšanas izraisītajām slimībām. Šī pētījuma rezultāti vēlreiz apstiprināja nepieciešamību papildināt pastāvošos pretsmēķēšanas noteikumus un pastiprināt esošo noteikumu izpildes kontroli, kas attiecas uz tabakas produktu reklamēšanu, pārdošanu un smēķēšanas aizliegumu sabiedriskās vietās.

Jauniešu smēķēšanu noteicošie faktori ir daudzi, un tie ir atšķirīgi: sabiedrības normas, dažādu tabakas izstrādājumu pieejamība, tabakas kontroles stratēģija. Iespējams, viena no svarīgākajām ir tabakas industrijas ietekme, kas veicina smēķēšanu un mēģina apiet tabakas kontroli. Dati par jauniešu smēķēšanas izplatību un attieksmi ir ļoti svarīgi pusaudzī smēķēšanas profilakses programmu attīstībai, īstenošanai un to efektivitātes novērtēšanai. Jauniešu smēķēšanas monitorēšana ir būtiska, lai 21. gadsimtā ietekmētu un novērstu to slimību un nāves gadījumu skaita pieaugumu, kuru cēlonis ir smēķēšana. Starptautiskais jauniešu smēķēšanas pētījums (GYTS) Latvijā sniedz nepieciešamo informāciju, kas ir izmantojama smēķēšanas ierobežošanas programmu plānošanā, veidošanā, īstenošanā un novērtēšanā.

IETEIKUMI

Smēķēšanas epidēmijas raksturs Latvijā prasa izveidot un īstenot vispusīgu smēķēšanas ierobežošanas stratēģiju un programmas. Tai jābūt balstītai uz valsts un pašvaldību institūciju, nevalstisko organizāciju un privāto uzņēmumu ciešu sadarbību, kas palīdzētu radīt jaunus un nostiprināt jau esošos pasākumus smēķēšanas samazināšanai, īpaši izceļot:

- Tabakas izstrādājumu pieejamības samazināšanu bērniem un jauniešiem:
 - stingri ievērot jau esošās likuma “Par tabakas izstrādājumu realizācijas, reklāmas un lietošanas ierobežošanu” prasības,

- samazināt cilvēku pakļaušanu pasīvai smēķēšanai, ieviešot likumā “Par tabakas izstrādājumu realizācijas, reklāmas un lietošanas ierobežošanu” normu, kas aizliedz smēķēt visās sabiedriskās vietās,
 - tabakas akcīzes nodokļa paaugstināšana atbilstoši Eiropas Savienības valstu līmenim, rezultātā paaugstinot cigarešu cenas.
-
- Iekļaut veselības mācību vispārizglītojošo skolu mācību programmā visās klasēs, ietverot informāciju par smēķēšanas kaitīgumu.
 - Organizēt skolu ārpusklases nodarbībās daudzveidīgus smēķēšanas profilakses pasākumus. Organizēt visu skolu aptverošus pretsmēķēšanas pasākumus.
 - Iesaistīt masu medijus sabiedrības informēšanas un izglītošanas darbā, kā rezultātā iedzīvotājiem tiktu pastāvīgi atgādināts par tabakas izstrādājumu lietošanas bīstamību un pasīvās smēķēšanas kaitīgo ietekmi uz veselību.
 - Skolās vai pašvaldībās veidot pusaudžiem piemērotas smēķēšanas atmešanas programmas.
 - Samazināt tabakas reklāmas ietekmi uz bērniem un pusaudžiem, ar likumu aizliedzot cigarešu reklāmas masu medijos, kā arī nepieļaut tabakas industrijai atbalstīt sporta un kultūras pasākumus.
 - Latvijā regulāri veikt Starptautisko jauniešu smēķēšanas pētījumu, lai monitorētu smēķēšanas un to ietekmējošo faktoru izplatību un novērtētu smēķēšanas ierobežošanas programmu efektivitāti.

IZMANTOTĀ LITERATŪRA

1. *Tobacco - health facts* (<http://www.who.int/inf-fs/en/fact221.html>). Copenhagen, WHO Regional Office for Europe, 1999 (Fact Sheet No. 221) (accessed 11 October 2002).
2. Peto R., Lopez A. D., Boreham J. et al. Mortality from smoking in developed countries 1950 – 2000. Oxford, OUP, 1994.
3. Malzubris J, Teh-Wei-Hu, Economic Research on excise tax impact on tobacco consumption, Riga, 1999
4. Pudule I, Grīnberga D, Rituma A, Villeruša A, Zīle S, Prättälä R, Helasoja V, Puska P “Latvijas iedzīvotāju veselību ietekmējošo paradumu pētījums, 2000.”, Helsinki: National Public Health Institute, 2001;
5. Ranka I, Pukše I, Kalniņa I, Veselība un veselības ieražas skolas vecuma bērniem Latvijā, Rīga, 1999;
6. Currie, C. et al, Ed. *Health and health behavior among young people*. Copenhagen, WHO Regional Office for Europe, 1999 (Health Policy for Children and Adolescents Series, No. 1).
7. Likums “Par tabakas izstrādājumu realizācijas, reklāmas un lietošanas ierobežošanu”, 14.10.1999, <http://www.likumi.lv>

**Papildus informāciju par aptauju varat saņemt Veselības veicināšanas centrā,
Rīgā, Skolas ielā 3 www.esi-vesels.lv
Dr.Iveta Pudule tālr.7686593**